

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-3.1. Dizi - Sayı: 19

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE DARBELER

Editörler

Cevdet KIRPIK

Can DEVECİ

Tekin Aycan TAŞCI

ANKARA, 2022

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de darbeler / editörler Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşcı. Türk Tarih Kurumu yayınları; IV/A-2-3,1. Dizi-Sayı: 19
İndeks var.

ISBN 978-975-17-5210-9

1. Askeri müdahaleler _ Türkiye _ Tarih. 2. Türkiye _ Yönetim ve politikalar _ Tarih.
I. Kırpık, Cevdet, editör. II. Deveci, Can, editör. III. Taşcı, Tekin Aycan, editör. IV.
Dizi.

321.0909561

320.9561

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 09.07.2021 tarih ve 823/13 sayılı kararı gereği 500 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-5210-9

İnceleyiciler: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Prof. Dr. Ali SATAN

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı

Neyir Matbaacılık

Matbaacılar Sitesi 1341. cd. No: 62 İvedik-Yenimahalle/Ankara

Tel: 0312 395 53 00 Fax: 0312 395 84 20

Matbaa Sertifika No: 49891 - Baskı Tarihi: 26.08.2022

Sultan IV. Mehmed'in Tahttan İndirilme Vak'ası

Özen Tok*

Giriş

Tarih boyunca farklı sebeplerle darbe¹ ve isyanların gerçekleştiği görülmektedir. Zamanın şartlarına göre darbelerin yapılaş gerekçelerinin değiştiği de söylenebilir. Osmanlı tarihi boyunca daha çok askerî darbelerle padişahların tahttan indirildiği ve bazılarının da hayatlarını kaybettikleri görülmüştür. Tarihi seyriyle belirtmek gerekirse; II. Bayezid, II. (Genç) Osman, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim, IV. Mustafa, Sultan Abdülaziz ve son olarak II. Abdülhamid askerî darbe veya isyanlar sonucu tahttan indirilmişlerdir.²

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE, ozen@erciyes.edu.tr

¹ Türk Dil Kurumu "darbe" kelimesini; "Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi" olarak tanımlamaktadır. Bk. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 474. Osmanlı'daki darbelerin tarihi seyri hakkında bilgi için bk. Erhan Afyoncu, Uğur Demir, Ahmet Önal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyânlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010. Osmanlı Devleti'nde askerî darbeler ve ordu-siyaset ilişkisine dair ayrıca bk. Burak Onaran, *Padişahı Devirmek Osmanlı İslahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 27-76; Hasan Taner Kerimoğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Askerî Darbeler ve Toplum", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C XX/Özel Sayı (2020), s. 147-160; Murat Aktaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Darbeler", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 37 (2017), s. 295-316; Necmettin Alkan, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyânlarının Modern Siyasi Darbelere Dönüşmesi", *Doğu Batı*, S. 51 (2009-2010), s. 51-67. Osmanlı'da görülen darbe teşebbüslerinin ekonomi ve mali boyutuyla tahlili için ayrıca bk. Ahmet Deniz, "Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Darbe ve İsyânların İktisadi Açından Analizi", *International Social Sciences Studies Journal*, C 5/S. 52 (2019), s. 7141-7156.

² Abdulnasır Yiner, "Sultan Abdülaziz'e Darbe ve Meçhul Ölüm", *Turkish Studies*, C 12/S. 16 (2017), s. 531.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren tahta geçiş sisteminde esaslı bir değişiklik meydana gelmiş, şehzadelerin sancaklarda valilik etmeleri usulü kaldırılmıştır.³ Bu suretle Sultan I. Ahmed Osmanlı tarihinde bir ilki gerçekleştirerek saltanatı babadan oğula değil, "ekberiyet ve erşediyet" kaidesine göre, hanedanın en yaşlısına ait bir hak olarak kabul etmiştir. Ancak ekberiyete geçişle birlikte, tahta geçecek kişi belirlenirken, bu durum şehzadeler arasındaki mücadeleleri sona erdirmekle birlikte, diğer taraftan taht mücadelesi için sarayda büyük entrikaların meydana gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda sultan adayları, haremın siyasi gruplarının desteği ile tahta çıkmaya başladılar. Bu durum saray içerisinde nüfuz mücadelelerinin yaşanmasına neden olmuştur.⁴

Ekberiyet usulünün yerleştiği dönemlerde artık Osmanlı hanedanı tek bir hükümdarın değil ailenin topluca tavrı sergilediği, valide sultanlar, damatlar, vezirler ve bunların adamlarıyla merkezi bürokrasiden oluşan bir iktidar paylaşımı ile idare edilen bir yapı arz etmeye başlamıştır. Bu dönüşüm iktidarın mahiyetini değiştirmiş; yeni güç odaklarının devlet idaresine olan talibiyetini artırmıştır.⁵ XVII. yüzyılda hanedanın başındaki padişah değil de bizzat hanedanın kendisi önem kazanmıştı. Artık ekberiyet usulü de genel kabul gördüğünden eski Türk saltanat geleneğinin güçlü hanedan mensubuna dayalı anlayışı, yerini doğrudan doğruya hanedanın kendisinin değişmez hâkimiyeti prensibine bırakmıştır. Bu durum zayıf karakterli padişah tipi söylemi, hanedanın zayıflamasına değil güçlenmesine yol açmış ve hanedan mensuplarının Harem de dâhil topluca bir tavrı sergiledikleri bir anlayış yerleşmiştir.⁶

³ Osmanlı hâkimiyet telakkisi ve şehzadelik kurumu için bk. Uğur Kurtaran, "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme" *Turkish Studies*, C 9/S. 4 (2014), s. 759-778; Osmanlı'da şehzadelik kurumsal yapısı ve işleyişi için bk. Haldun Eroğlu, *Osmanlıda Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2004.

⁴ Uğur Kurtaran, "Osmanlı'da Cülus Sırasında ve Sonrasında Yapılan Merasimler", <http://www.beyaztarih.com>

⁵ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 15; Kurtaran, a.g.m., s. 769 vd. Ayrıca bk. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2001), s. 63-76.

⁶ Emecen, *Hanedan*, s. 44.

Diğer taraftan ekberiyete geçiş bir bakıma şehzadelerin yasal ölümünü engelleyen bir çözüm gibi görünse de bunun başka sakıncaları olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlılarda çocuk padişahlar dönemi başlamıştır. 1603'ten 1648'e kadar tahta çıkan şehzadelerden ikisi hariç diğerleri çocuk yaşta olup: I. Ahmed 13, II. Osman 14, IV. Murad 11, IV. Mehmed ise 7 yaşında padişah olmuştur.⁷

Sultan IV. Mehmed yaşının küçüklüğü dolayısıyla hükümdarlığının ilk sekiz yılında iktidar büyük annesi, annesi ve bunların taraftarları arasında paylaşılmış, memleket karışıklıklar içinde kalmıştır. 2 Eylül 1651'de öldürülmesine kadar büyük annesi Kösem Sultan'ın ve ocak ağalarının, sonra annesi Turhan Valide Sultan'ın ve harem ağalarının tesirinde kalmış, memleketin içinde bulunduğu mali ve iktisadi buhran, Venediklilerle Girit meselesinden doğan savaşın zaman zaman aleyhte sonuçlar vermesi, Anadolu'daki asayişsizlik, peş peşe sadarete değişikliklere yol açmış, bunlar ancak 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın veziriazam olması ile son bulmuştur.⁸ Sultan IV. Mehmed, ilk sekiz yılın aksine Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinden Viyana bozgununa kadarki yirmi sekiz sene boyunca idareyi ellerine bıraktığı Köprülülük sayesinde rahat ederek saltanatını av peşinde geçirmiştir.⁹

Gerek Köprülü Mehmed Paşa, gerekse oğlu ve sadarete halefi Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676) zamanında ülkede pek çok alanda huzur sağlanmış, Venedik ile savaş Girit'te Kandiye kalesinin fethi ile sona erdirilmiş (1669), Avusturya ve Lehistan'a karşı başarılı seferler yapılmış ise de (1664 Uyvar fetih, 1672 Kamenice kalesinin alınması gibi), Anadolu'da ve Rumeli'de özellikle kırsal kesimlerde bir düzensizlik ve anarşi hüküm sürmüştür. 1683'teki İkinci Viyana bozgunundan sonraki ikinci dönem ise Osmanlı tarihinin en zor dönemlerinden biri olmuştur.¹⁰

⁷ Kurtaran, agm, s. 766.

⁸ Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", *DİA*, C 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 414; Zekeriya Bülbül, "IV. Mehmed'in Düzenin Sağlanması İçin Halk Desteği Teminine Dair Bir Ferman", *Osmanlı Araştırmaları*, C XI, İstanbul 1991, s. 105.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 588.

¹⁰ Bülbül, agm, s. 105-110. Sultan IV. Mehmed döneminde ortaya çıkan isyan hadiseleri için bk. Abubekir Sıddık Yücel, "IV. Mehmed Dönemi İsyanlarına Genel Bir Bakış", *International Social Sciences Studies Journal*, C 5/S. 29, Ocak 2019, s. 247-271.

Bu kısa girişten sonra çalışmada Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine yönelik tasavvur ve teşebbüslerin neler olduğuna ve dönemin kaynaklarına nasıl yansıdığına temas edilmektedir. Bu konuyu birkaç alt başlık altında ele almak mümkündür. Bu çerçevede Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra tekrar tahta çıkarılması yönündeki tasavvur; Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki mücadelede, Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ve hatta izalesi yönündeki tasavvur ve teşebbüsler; satır aralarında kalan ve iddia seviyesinde olan gerek Tarhuncu Ahmed Paşa'nın ve gerekse Şeyhülislam Mes'ud Efendi'nin idam gerekçeleri arasında kaynaklarda zikredilen hususlar yer almaktadır. Nihayetinde Sultan IV. Mehmed'in çocukluğundan itibaren ilgilenmeye başladığı, gittikçe artan ve hastalık derecesinde bağlandığı ve onun tahttan indirilmesinin temel gerekçesini oluşturan "av tutkusu" üzerinde durulacaktır.

I. Sultan İbrahim'i Yeniden Tahta Çıkarma Tasavvuru

Henüz 7 yaşında olan Şehzade IV. Mehmed, Sultan İbrahim'in dengesiz davranışlarının sürmesi üzerine büyük annesi Kösem Sultan'ın, devlet adamlarının ve yeniçerilerin muvafakatiyle 8 Ağustos 1648'de Osmanlı tahtına çıkarılmıştır. Sultan IV. Mehmed'in saltanatının ilk günlerinde, taraftarlarının kendisini tekrar tahta çıkarma ihtimali üzerine devlet ricalinin ve yeniçerilerin ittifakıyla Sultan İbrahim'in hayatına son verilmiştir.¹¹

Konuyla ilgili olarak Kâtip Çelebi, saray halkının Sultan İbrahim'in tahttan indirildikten sonraki durumundan çok müteessir olduklarından ve artık tahammül edemez hâle geldiklerinden bahisle, onu yeniden tahta çıkarmanın bir çare olacağı düşüncesinde olduklarını ve bu durumu etrafta dillendirdiklerinden ötürü, ulemanın ve devlet ricalinin endişelenmelerine neden olduğunu vurgulayarak, Sultan İbrahim'in hayatta olduğu sürece fitne ihtimalinin her zaman söz konusu olacağından dolayı ölümüne ittifakla karar verdiklerini belirtir.¹² Naima da bu konuyla ilgili olarak "*Fevâ-i Sultan İbrahim Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân*" başlığıyla Sultan İbrahim'in sürekli bir feryad ve figan hâlinde olduğunu ve devrik padişahın bu durumundan Enderun halkının

¹¹ Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- III- IV. Mehmed'den III. Osman'a (1648-1757)*, İSAM Yayınları, Ankara 2017, s. 18; Özcan, agm, s. 414.

¹² Kâtip Çelebi, *Fezleke II*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 988.

çok müteessir olduklarını, vicdanen kendilerini sorumlu tuttuklarını ve tekrar Sultan İbrahim'i cülus ettirmek için harekete geçmeleri yönünde etrafta söylentilerin başladığını "...*Hemen ittifak edip taşra çıkarıp cülüs ettirmek tedarükünü görelim deyü güft u gûya başladıklarından gayri...*" cümleleriyle belirterek, ortaya konulan tepkiyi ve tekrar Sultan İbrahim'i tahta çıkarma yönünde bir gayretin söz konusu olduğunu ifadeyle, saray halkının bu husustaki görüşlerine yer verir.¹³ *Tarih-i Gulmani* müellifi Mehmed Halife ise meselenin cülus akçesi meselesinden dolayı asker ile devlet ricali arasında çıkan ihtilaftan kaynaklandığına işaret eder.¹⁴

Kâtip Çelebi, Sultan İbrahim için verilen hal' fetvasının gerekçesinin, mansıpları ehline tevcih etmeme ve kamu düzeninin bozulmasına sebebiyet verme şeklinde olduğundan bahisle; "*nizâm-ı âleme hâlel viren pâdişâhın şer'an hal' ü izâlesi câ'iz olur mu?*" diyü istiftâ ve "*olur*" diyü imzâ itdiklerinden..." ifadeleriyle tahttan indirilmesi ve öldürülmesine fetva verildiğine işaret eder. Ayrıca ulemanın ve devlet erkânının Sultan İbrahim'in izalesinden dolayı rahatladıklarını ve bu rahatlığın da nedeninin fitne ihtimalinin bertaraf edilmesi olduğunu belirtir.¹⁵

Sultan IV. Mehmed, devletin içeride ve dışarıda halledilmesi gereken pek çok meselenin bulunduğu bir dönemde tahta çıkmıştır. Küçük yaşta hükümdar olduğu için hâliyle ilk zamanlarında yönetime hâkim olamamıştır. Annesi Turhan Sultan ve büyük valide Kösem Sultan onun yerine yönetimi ele almışlardır. Bu süre zarfında Sultan IV. Mehmed'i yönetimden -daha ziyade

¹³ Na'imâ, *Tarih-i, Na'imâ*, C III, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 1168. Solakzâde, Sultan İbrahim'in öldürülmesini Sultan IV. Mehmed'in henüz bilüç çağına ermeden tahta çıktığından devlet işlerinin üstesinden gelmeye kadir olamayacağı gerekçesiyle babasının yine tahta çıkarılması gerektiği yönünde asker arasında yayılan söylentilerden dolayı olduğunu belirtir. Bk. Solakzâde Mehmed Hemdemi, *Solakzâde Tarihi*, II, haz. Vahit Çabuk, Ankara 1989, s. 582.

¹⁴ Ertuğrul Oral, *Mehmed Halife, Tarih-i Gulmani*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 20.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Fezleke II*, s. 988-989. Sultan İbrahim, boğulmadan evvel sipahilerin Enderunlularla birlikte bir hareket yapmalarından korkularak ölümü için acele edilmişti (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 238). Sultan İbrahim'in katli meselesi için ayrıca bk. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 261-264.

haremden- uzak tutmak için avcılığa yönlendirildiği dönemin kaynaklarında nakledilir. Bu konuyla ilgili olarak *Risâle-i Teberdariye fi Abvâl-i Dârüs-saâde* müellifi Derviş Abdullah, Kösem Sultan'ın harem ağalarına "... ve her gün ata bindirüp, bağçe içinde seyr ve temâşa itdüresiz. Ahşama değin taşrada meks itdürüp, bir dürlü hareme gitmeği hâtır-ı şeriflerine getirmeyesüz..." ifadeleriyle Sultan IV. Mehmed'in mümkün olduğu kadar dışarıda meşgul edilmek suretiyle Harem'den uzak tutulması yönünde tedbirlere müracaat ettiğini belirtir.¹⁶ Bu şekilde avla tanışan Sultan IV. Mehmed, yaşının ilerlemesiyle birlikte vaktinin büyük bir kısmını av partileri peşinde geçirmeye ve hatta bu durumu onun devlet işlerini dahi aksatma noktasına getirmesine neden olacaktır.

II. Kösem Sultan ile Turhan Sultan Arasındaki Nüfuz Mücadelesi

Kösem Sultan, Sultan I. Ahmed Han'ın eşi ve Sultan IV. Murad ile Sultan İbrahim'in validesidir. Sultan IV. Mehmed'in babaannesidir. Tam dört padişah döneminde sarayda etkin rol oynamıştır. Sultan Mustafa ve Sultan II. Osman devirlerini de idrak etmiştir. Sultan IV. Murad ve Sultan IV. Mehmed'in tahta çıkışlarında küçük yaşta bulunmaları nedeniyle saltanat naibesi sıfatıyla görev yapmıştır. Devlet işlerinde padişahlardan ziyade tecrübe sahibi olmuştur.¹⁷

Ancak zaman içinde, Saray'da Kösem Sultan'a karşı baş gösteren muhalefet gittikçe artmıştır.¹⁸ Bu muhalefetin başı saray ağalarının desteğini alan Turhan

¹⁶ Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye Fi Abval-i Darüssaade*, haz. Pınar Saka, İstanbul 2012, s. 140. Nitekim 10 yaşlarında Enderun ağalarının gözetiminde saray bahçelerinde, Kağıthane'de av eğlenceleriyle vakit geçiren Sultan IV. Mehmed için bu durum, tutku hâline gelecek olan av merakının başlaması idi. Bk. Özcan, agm, s. 414.

¹⁷ Ahmet Şimşirgil, *Kayı- İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 204. Kösem Sultan'ın hayatı ve bir "valide-i muazzama" olarak Turhan Sultan ile olan rekabeti için bk. Özlem Kumrular, *Kösem Sultan*, İstanbul 2015, s. 257-315. Ayrıca bk. Erhan Afyoncu, *Mubteşem Valide Kösem Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016. Turhan Sultan hakkında bilgi için bk. Erhan Afyoncu - Uğur Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016; Filiz Karaca, "Turhan Sultan (ö. 1094/1683), *DİA*, C 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 423-425. Osmanlı hanedan mensubu kadınların mimari alandaki hamiliğine bir örnek olarak Turhan Sultan'ın eserlerine dair çalışma için bk.: Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009. Ayrıca Turhan Sultan'ın muhalefati için bk. İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Bir Vâlide Sultanın Günlük Hayatı Vâlide Hadice Turhan Sultan", *History Studies*, C 5/S. 2 (2013), s. 243-262.

¹⁸ Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasında cereyan eden nüfuz mücadelesi için bk. Özcan,

Sultan olmuştur. Dengelerin aleyhine bozulduğunu gören Kösem Sultan hem rakibinden kurtulmayı hem de saf bir kadın olan Şehzade Süleyman'ın annesini idare etmenin daha kolay olacağını düşünerek Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirip kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarmayı tasarlamıştır. Ancak bu tasarısını gerçekleştiremeden 16 Ramazan 1061 (2 Eylül 1651)'de saray ağaları tarafından hayatına son verilmiştir.¹⁹

Na'imâ, Kösem Sultan'ın katline dair "*Tafsîl-i Ahvâl-i Vâlide Sultân*" başlığıyla her ne kadar yazılması pek münasip görülme de konunun bir tarihçi sorumluluğu gereği, olduğu gibi aktarıldığına işaretle "...ve tarafeyn birbirlerinden havufe düşüp..." ifadesiyle her iki taraf arasında başlayan gerginliğe geniş yer ayırır ve burada Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki nüfuz mücadelesinin Sultan IV. Mehmed'in tahtını tehlikeye atacak bir mahiyet aldığını belirtir.²⁰ Na'imâ, Kösem Sultan'ın Sultan IV. Mehmed'in yerine Şehzade Süleyman'ın geçirilmesi yönündeki teşebbüsünün gerekçesini: "...Sultan Süleyman'ın validesi Dilâşub Sultan bir saf-dil meczûb-meşreb bir hatundur validelik makamının hükmünü vermek sevdasında olmaz" şeklindeki mülahazadan kaynaklandığına vurgu yaparak, Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanacak bir plan tertibine girdiğini aktarır.²¹

Ayrıca Na'imâ, Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi meselesinde gelen noktanın padişahın zehirlenmek suretiyle zahmetsizce öldürülmesi teşebbüsüne kadar ulaştığını; "...Sultan Mehmed Han'ı tesmim etmekle iş subûletle bitip kıtal ü cidale hacet kalmaya..." ifadesiyle belirtir. Bu şekilde düşünülen tedbirin de gerekçesinin mücadelenin kansız bir şekilde ve en az zararlar sesiz sedasız, eceliyle ölmüş süsü verilerek, sonlandırılması olduğuna atıfta bulunur. Bu işin, başarması hâlinde kendisine mansıp ve ihsanlar vadedilen Helvacıbaşı tarafından padişaha zehirli şerbetin içirilmesi suretiyle gerçekleştirilmek istendiğini kaydeder.²²

age., s. 19-23; Afyoncu-Demir, *age.*, s. 47-51.

¹⁹ Özcan, agm., s. 415. Kösem Sultan hakkında bilgi için bk.: Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan (ö. 1061/1651)", *DİA*, C 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 273-275. Kösem Sultan'ın katli hadisesi için ayrıca bk. İnalçık, *Devlet-i Âliyye-II*, s. 286-290; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyânlar ve Darbeler*, s. 120-125.

²⁰ Na'imâ, *age.*, C III, s. 1325.

²¹ Na'imâ, *age.*, C III, s. 1326.

²² Na'imâ, *age.*, C III, s. 1326.

Ancak bu plan, Kösem Sultan'ın cariyelerinden Melekî Kadın tarafından Turhan Sultan'a haber verilmesiyle gerçekleştirilemedi. İki valide ile de temasta bulunan Melekî Kadın, Turhan Sultan'ı uyarınca durum Kösem Sultan aleyhine dönmüştür. Turhan Sultan Kösem Sultan'ı ortadan kaldırmak üzere faaliyete geçmiştir. Bu iş için Başlala Uzun Süleyman Ağa'yı görevlendirmiştir. Süleyman Ağa ve adamları Kösem Sultan'ı Harem'deki odaların birinde dolap üzerinde bulup öldürmüşlerdir. Akabinde adamları olan ocak ileri gelenleri de teker teker yakalanarak ortadan kaldırılmış oldu.²³

III. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın İdamı Meselesi

Donanmanın teşkili, Girit'e mühimmat sevkiyatı, mevacic ve hazine giderleri meselelerini halletmesi şartıyla veziriazamlığa getirilen Tarhuncu Ahmed Paşa, devlet gelirlerinin tahsilinde tam yetki sahibi olma ve önceki veziriazamın yaptığı bütün tevcihatı ilga etme yetkisiyle göreve 13 Receb 1062 (20 Haziran 1652)'de başlamıştı.²⁴ Verilen yetki çerçevesinde Tarhuncu Ahmed Paşa'nın bütçeyi denkleştirmek için masrafları kısma yoluna gitmesi, kendisine düşman kazandırmış ve katline sebep olacak yolu açmış oldu.²⁵

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın azli ve katledilmesi meselesinde IV. Mehmed'in yerine kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarma planları olduğu şeklinde nakiller söz konusu ise de gerçek sebebin, veziriazamın taahhütte bulunduğu tersane ve donanmanın acil harcamalarının karşılanması konusundaki gecikme olduğu şeklindedir.²⁶

Tarih-i Gılmani müellifi Mehmed Halife, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın hazırladığı defterden padişahın yaşının küçüklüğünden dolayı bir şey anlamadığını ve padişahın çevresindekilerin de Tarhuncu Ahmed Paşa'dan korktuklarından bahisle; onun aleyhinde tezviratta bulduklarını, Tarhuncu'nun layihasının "*parmak hesabından ibaret*" olduğu konusunda padişahı ikna etme

²³ İlgürel, agm., s. 275; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 254-255; İnalçık, *Devlet-i Aliyye-II*, s. 287-289; Afyoncu-Demir, *age.*, s. 50; Özcan, *age.*, s. 22.

²⁴ Erol Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *DİA*, C 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 21. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 262.

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 2. Kısım, s. 336, 405.

²⁶ Özvar, agm., s. 22.

çabasına girdiklerini ve akabinde çok geçmeden idam edildiğini ifade eder. Ayrıca onun niçin idam edildiğini kimsenin bilinmediğini belirtir.²⁷

Na'imâ, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın idamı hadisesinde, Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilerek yerine Şehzade Süleyman'ın geçirilmesine dair bir komplodan Vecihi'den naklen bahsetmektedir. Söz konusu komploya göre Tarhuncu Ahmed Paşa ile kaptan-ı derya arasında tersanenin acil masraflarının karşılanmasıyla ilgili meseleden dolayı padişahın kendisini tenkidinden rahatsız olduğundan bahisle, sadret mührünün kendisinden alınıp kaptan-ı deryaya verileceği endişesiyle Sultan IV. Mehmed yerine Şehzade Süleyman'ı tahta çıkartma azminde bulunduğu iddiasıyla Tarhuncu Ahmed Paşa'nın aleyhtarları tarafından padişaha haber verildiği bilgisine yer vermektedir.²⁸

Bilindiği üzere Osmanlı mali hayatında Tarhuncu bütçesi ve onun mali anlayışı önemli bir yere sahiptir. Tarhuncu bütçesi, klasik dönem Osmanlı Devleti'nin ne ilk ne de son bütçesi olmuştur. Öncesinde ve sonrasında yayımlanmış bütçelerde olduğu gibi, Tarhuncu bütçesinin temel hedefi savaşın finansmanını sağlamak olmuştur. Söz konusu bütçe prensip itibarıyla dönemin bütçelerinden ayrılmamakta, hatta içerik açısından daha az veriyi ve bilgiyi barındırmaktadır.²⁹

²⁷ Oral, *agt.*, s. 39; Özvar, *agm.*, s. 22. Tarhuncu Layihaları diye bilinen iki bütçe layihası Sultan IV. Mehmed'in emri üzerine sadrazam tarafından dönemin defterdarı Zurnazen Mustafa Paşa başkanlığında aralarında Kâtip Çelebi'nin de bulunduğu bir heyete hazırlanmıştı. Kâtip Çelebi, *Düstüru'l-Amel li-İslâhi'l-Halel* adlı eseri bu münasebetle kaleme almıştır. Bk. Özcan, *age.*, s. 24; İnalçık, *Devlet-i Âliyye-III*, s. 137-140.

²⁸ Na'imâ, *age.*, C III, s. 1453. Tarhuncu'nun maliyeyi ıslah için çabaları, birçoklarını, özellikle Harem'i memnun etmemişti. Tarhuncu Harem'den gelen isteklere cevap vermediğinden kendisini iktidardan düşürmek için faaliyete geçmişlerdi. Bk. İnalçık, *Devlet-i Âliyye-III*, s. 20.

²⁹ Hüseyin Güçlü Çiçek, Süleyman Dikmen, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Bütçelerinin Karakteristik Özellikleri: Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi", *Sosyoekonomi*, C 28/S. 46, (2020), s. 235. Tarhuncu'nun hazırlamış olduğu bütçenin günümüz modern anlamıyla bir devlet bütçesi olup olmadığına dair bk.: Adnan Doğruyol, Cahit Şanver, "Klasik ve Modern Anlamda Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi" *Sakarya İktisat Dergisi*, C 9/S. 3 (2020), s. 258-276. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın vezareti dönemindeki icraatları için ayrıca bk. Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 17-20.

VI. Şeyhülislam Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Katli Meselesi

Sultan IV. Mehmed döneminin şeyhülislamı Mes'ud Efendi, çocuk yaş-taki padişahı tahttan indirerek yerine Şehzade Süleyman'ın tahta geçmesi için bir komplo hazırlığı içinde olduğu iddiasıyla suçlandığı, Bursa'ya sürüldüğü ve sonra da idam edildiği bilgisi dönemin kaynaklarında yer almıştır. Şeyhülislam Mes'ud Efendi, Şam Valisi Boynueğri Mehmed Paşa'ya sadrazamlık verilmesini saraydaki meşveret meclisinde kabul ettiren kişiydi. Ancak şeyhülislamın etkisi altına girmeye niyeti olmayan yeni sadrazam, Mes'ud Efendi'yi dışlayarak müstakil hareket etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Mes'ud Efendi Turhan Sultan'dan sadrazamın azlini istemiştir. Turhan Sultan ise, sadrazamın kısa süre içinde sebepsiz azlinin devletin istikrarı ile bağdaşmayacağından bahisle bu isteğini reddetmiştir.³⁰ Bu red cevabı Mes'ud Efendi'nin nüfuzuna halel vermiştir. Oysa Mes'ud Efendi'nin Boynueğri Mehmed Paşa'yı sadarete tavsiyesinde etken olan husus, paşayı safdil bulması ve kendi istediği gibi devlet işlerinde rol oynayacağı düşüncesindeydi.³¹

Hocazade Mes'ud Efendi şöyle böyle okumuşlardan, fakat eli ve dili silahlı müftülerdendi. Fikir ve mütalaasını açık söyler ve söylerken hiç kimseden çekinmezdi. Fakat pervasız sözleriyle haklı haksız herkesi kırmaktan da geri kalmamıştır.³² Mes'ud Efendi'nin giderek daha da hırçınlaşması, saray ve devlet ricali nezdindeki itibarının sarsılmasına yol açmıştır. Sultan IV. Mehmed'i azledip Şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmayı düşünerek gizli bazı toplantılar yaptığı söylentileri yayılmıştır. Sadrazam Mehmed Paşa'nın durumu padişaha ve Valide Sultan'a bildirmesi üzerine büyük tedirginlik yaşanmıştır. Mes'ud Efendi, Sinan Paşa Köşkü'nde meşveret olduğu söylenerek davet edilmiş ve 17 Temmuz 1656'da görevden alınmış, arpalık olarak verilen Diyarbakır'a gitmek üzere Bursa'ya gönderilmiş.³³

³⁰ Mehmet İpşirli, "Mes'ud Efendi, Hocazade", *DİA*, C 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 345-346; Abdülkadir Özcan, "Boynueğri Mehmed Paşa", *DİA*, C 6, Ankara 1992, s. 316-317. Şeyhülislam Mes'ud Efendi'nin biyografisi ve katli meselesi için bk. İsmail Katğı, "Osmanlı Devleti'nde Padişahın Emriyle (Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislamlar", *History Studies*, C 5/S. 3, Mayıs 2013, s. 85-115; Osman Okumuş, "Osmanlı Tarihinde Katledilen Şeyhülislamlar", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C 5/S. 1, 2013, s. 387-396.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 295, 301.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 300.

³³ İpşirli, agm., s. 345. Abdurrahman Abdi Paşa, Mes'ud Efendi'nin azledilmesi ve katline

Mes'ud Efendi, Bursa'dan Diyarbakır'a gitmek üzere hazırlanıp yolların Abaza Hasan Paşa levendleri tarafından tutulması ihtimaline karşı Bursa'da bir bayrak sekban yazarak onların muhafazasında yola çıkmak istemiş, fakat bu teşebbüsü Bursa kadısı Ruhullah Efendi tarafından Mes'ud Efendi hükûmete karşı kuvvet topluyor şeklinde İstanbul'a bildirilmesi üzerine, saltanat değişikliği işinden dolayı korkuda olan saray, Hocazade Mes'ud Efendi'nin derhâl katledilmesini ihtiva eden bir fermanı Bursa kadısına göndermişti.³⁴

Na'imâ, Mes'ud Efendi'nin azline, nefyine ve katline giden yolu izah ederken onun görünürde devlet işlerini düzeltmek ve kamu yararını gözetmek davasında olduğunu, gerçekte ise hırs sahibi ve bütün işlerde kendi sözünün geçmesini, iktidara kimsenin müdahale etmemesini, bütün tayin ve azillerin kendi görüşü doğrultusunda şekillendirilmesi arzusunda olduğunu ve buna en ufak bir muhalefet söz konusu olursa da onu bertaraf etmekten asla geri durmadığını ve bundan ötürü de devlet ricali arasında kendisinden çekinildiğini belirtir.³⁵

Na'imâ, Hocazade Mes'ud Efendi'nin azli ve katli meselesine o dönemin müverrihlerinin görüşlerine yer verdiği satırlarında şeyhülislama isnat edilen Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirmeye yönelik bir teşebbüsün söz konusu olamayacağını, "lâkin isnad olunan iclâs maddesinden bi-haber ve berîü-s'sâba olup mahz-ı iftira idîğine şek yoktur..." cümleleriyle aktararak, ulemeden birisinin buna teşebbüs etmesinin yersiz ve anlamsız olacağını, şeyhülislamlık makamına gelen birisinin böyle bir düşünceye sahip olamayacağını, bile bile böyle bir teşebbüsün dünyası ve ahireti için büyük kayıp olacağını işaretle, şeyhülislamın bu konuda hiçbir dahlinin olmadığını belirtir.³⁶

Fındıklılı Mehmed Ağa *Silabdar Tarihi*'nde "Azl ü nefy ve katl-i Şeyhül-İslâm Hâce Mes'ud Efendi ve nasb-ı meşihat-i İslâmiyye Hanefî Efendi" başlığıyla Mes'ud Efendi'nin taht için bir tasavvurunun olmadığına işaret eder.³⁷

değinken devlet ricaline olan tahakkümü ve saltanat işlerine olan müdahalesini belirtir. Bk. Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 80-81.

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 2. Kısım, s. 474.

³⁵ Na'imâ, *age.*, C IV, s. 1683. Afyoncu, Demir, *Turban Sultan*, s. 139-140.

³⁶ Na'imâ, *age.*, C IV, s. 1686.

³⁷ Nazire Karaçay Türkal, *Silabdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695), Tahli ve Metin*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara

Onun dönemindeki nüfuzundan, devlet işlerine karışmasından, tayin ve azil- lere müdahale etmesinden dolayı çevresindeki devlet adamlarının ve ulemanın tepkisine yol açtığından dolayı azledildiğini belirterek, taht komplosuyla ilgili olarak: "...*lâkin isnâd olan mâdde beri'üs-sâba olup, mahz-ı iftirâ idüğüne...*" ifadelerine yer vererek Şeyhülislamın bu hususta bir tasavvurunun olmadığına vurgu yapar. Ulema sınıfından birinin padişahı tahtından etmeğe yönelik bir teşebbüsün içinde olamayacağını belirtir.³⁸

V. Sultan IV. Mehmed'in Av Tutkusu ve Tahttan İndirilmesi

Sultan IV. Mehmed'in saltanatının ilk dönemlerinde başlayan³⁹ ve yaşı ilerledikçe zamanının büyük bölümünü avda geçirmesiyle, halk arasında devlet işlerini tamamen ihlal ettiği kanısının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Sürekli Edirne'de oturmaya başlayan Sultan IV. Mehmed için Mora'ya ve Tesalya'ya kadar uzanan alanlarda yıllarca sürecek avlanma dönemi başlamıştı. Köprülülerin veziriazamlıkları zamanında av alanlarını daha ziyade ordu güzergâhında yoğunlaştıran Sultan IV. Mehmed hemen bütün mesaisini bu tutkusuna ayırmayı sürdürmüş, İstanbul'a ise pek uğramaz olmuştur.⁴⁰ Ancak cephelerde yaşanan

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 58.

³⁸ Türkal, *agt.*, s. 59.

³⁹ Halil İnalcık, Sultan IV. Mehmed'in ilk kez saraydan av için çıkmasının Zilkade 1060 (16 Kasım 1650) tarihinde olduğunu belirtir (İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye-II*, s. 414). Sultan IV. Mehmed çocukluğunda başladığı avcılığa tahttan indirilinceye kadar, gittikçe artan bir ihtiras göstermiştir. Padişahın bu iptilası yaşı ilerledikçe artmış ve bu durum devleti idare edenlerin, serbest kalmaları yönüyle, işlerine gelmiş, ancak bu durum padişahın devlet işlerinden habersiz kalmasına neden olmuştur. Bk. Baysun, *agm.*, s. 556.

⁴⁰ Özcan, *agm.*, s. 416. Osmanlı dönemi avcılık teşkilatı için bk.: Mustafa Nuri Türkmen, *Osmanlı'da Av Kültürü*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013; Abdülkerim Özaydın, "Av", *DİA*, C 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 101-104; Mehmet Türkmen-Cengiz Buyar, "Osmanlı Devleti'nde Atlı Avcılıktan Bir Kesit", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 12/S. 66 (2019), s. 427-432; Ahmet Caferoğlu, "Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1972, s. 169-174; Güler Yarcı, "Osmanlıda Avcılık Yasaları", *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, C 1/S. 1, Ocak 2009, s. 123-152; Alev Özbil, "Üç Yabancı'nın Kaleminden Avcı Mehmed ve Av", *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, C 1/S. 1, (2009), s. 33-41. Sultan IV. Mehmed döneminde yabancı devlet elçilerinin av yapmaları yasaklanmıştı. Bk. Özbay Güven- Gülten Hergüner, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5 (1999), s. 38. Sultan IV. Mehmed döneminde Edirne'deki saray içerisinde bir *şikâr kasrı* yapılmış ve burada başkalarının av yapmasına izin verilmemişti. Bk. Mehmet İnbaşı-Tahsin Hazırbulan, "Osmanlı Devleti'nde

kayıpların artması üzerine padişah özellikle camilerde, av merakı yüzünden sert bir dille eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştiriler artınca tepkileri azaltmak için geceleyin ava çıkmaya başlamıştır. Fakat bu tedbir de tepkileri yatıştırmak için yeterli olmamıştır. Özellikle 1686'da Budin, Avusturya tarafından işgal edildiğinde tepkiler had safhaya ulaşmıştır.⁴¹

Silahdar, Sultan IV. Mehmed'in gece avlandığını: "... şikâra gice gidüp, gice gelmeğe başladı ve devlet kaydında olmayup, külliyyet ile hizmet-i ibâdullâhı ferâmûş eyledi..." ifadeleriyle ava karşı oluşan tepkiyi azaltma ve göze batmaması için geceleri gidip gelmeye başladığını, devlet işlerini aksattığından dolayı halkın nefretinin arttığını ve hakkındaki dedikoduların çoğaldığını belirtir. Hatta ulema ve asker taifesi arasında bu durumun açıkça dillendirildiğini, memleketin elden gittiği hâlde avdan hâlâ feragat etmediğinden bahisle padişaha karşı gösterilen tepkiyi ifade eder.⁴² Artık gelinen nokta itibariyle ilmiye mensupları, şeyhler ve ocak halkı padişahın aleyhine dönmüş durumdaydı.⁴³

Devrin kaynakları dönemin âlimlerinin uyarılarının da padişah üzerinde pek tesirli olmadığını belirtirler. Nitekim padişah avlanmak için Davutpaşa civarlarında bulunduğu sıralarda Hacı Evhad Tekkesi şeyhi Hacı Hüseyin Efendi'yi vaaz için Davutpaşa'daki camiye davet etmesi üzerine, Hacı Hüseyin Efendi "vaaz isteyen İstanbul'a gelir, sair insanlar gibi camide hazır olur" şeklinde mukabelede bulunmuş ve padişah'tan avdan vazgeçmesini, gelip tahtında oturmasını, ibadet ve taat ile meşgul olmasını, vilayetlerinin harap olduğundan bahisle ahalinin hizmetinde olmasını tavsiye etmiş ve nasihat dinlemeyenin ayağına varmanın caiz olmadığını ifade etmişti.⁴⁴ Hacı Hüseyin Efendi'nin cevabına kırılan Sultan IV. Mehmed onun yerine Bayramiye tarikatı şeyhlerinden ve hem selâtin camileri kürsü şeyhlerinden olan Himmetzade Abdullah Efendi'yi Davutpaşa Camii'ne getirttiyse de o da diline geleni söylemekten geri durmamıştır. Onun "...gerçi pâdişâhlar şikâra gidegelmişdir, ancak şimdi zamânı değil, her asrın bir vakti var..." şeklindeki tavsiyelerine de kulak asmamış, daha

Avcı Kuşu Yetiştiriciliği/ Bâzdârânlık (Batı Anadolu Örneği)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C 7/S. 19 (2020), s. 655-677.

⁴¹ Afyoncu vd, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyanlar...*, s. 136-140.

⁴² Türkal, *agt.*, s. 1042.

⁴³ M. Cavid Baysun, "Mehmed IV", *İA*, C 7, İstanbul 1993, s. 555.

⁴⁴ Türkal, *agt.*, s. 1042; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 484; Özcan, *age.*, s. 56.

vaaz bitmeden ava gitmek üzere ayrıldığı gibi av bölgesindeki camilerde vaaz verilmesini de men etme yolunu tercih etmiştir. Avlanma konusunda kendisine muhalif görüşte olanları umursamadığı gibi, onları etrafından uzaklaştırma yönünde tedbirlere yönelmiştir.⁴⁵

Padişahın bu kayıtsızlığı herkesi müteessir ettiğiinden ulema şeyhülislam gidip, gidişat hakkında devlet ricalinin ve ulemanın endişelerini padişaha iletmesi talebinde bulundular ve “...şikâra gitdüğüne ve du’aya gelmedüğüne rızâmız yokdur...” ifadeleriyle padişahın her ne kadar ava gitmeyi tercih ve camilerde vaaz dinlememe yolunda yasaklama cihetine gitmeyi tercih ettiyse de bu duruma kesinlikle rıza göstermediklerini belirttiler.⁴⁶

Keyfiyet Şeyhülislam Ali Efendi tarafından sadaret kaymakamı vasıtasıyla arz edildiği sırada, bu işte bazı ocak ağalarının da eli olduğu söylendiğinden Sultan IV. Mehmed korkarak pazar günü ava gitmeyip pazartesi Valide Camii’ne gelerek muzafferiyet duasına icabet etmiştir. Ancak bu arada Budin’in düşmesi haberi gelince ahalide tekrar huzursuzluk baş göstermiştir. Padişah vaziyetin görüşülmesi için şeyhülislamı davet ettiyse de Şeyhülislam Ali Efendi, gelmesine ulemanın müsaadesi olmadığını ve emirleri ne ise bildirmesi yönünde haber göndermesi üzerine şeyhülislam azlolunarak yerine Ankaralı Mehmed Efendi getirilmiştir.⁴⁷

Diğer taraftan tepkileri hafifletme ve ortamı yatıştırma yollu yeni şeyhülislamın tavsiyesi üzerine “...şikârdan ferâgat itdim ve inşâ’allâh birkaç güne değin Tersane’ye geçerim” ifadeleriyle padişah durumun nezaketini dikkate aldığını göstermiştir.⁴⁸ İktidarını devam ettirmek için IV. Mehmed ava tövbe ettiğini ilan etmiş olmakla beraber, bu defa da kendisi gece uyuyamaz hâle gelmiş ve sonunda devlet adamlarıyla yaptığı bir toplantıda, Davutpaşa’dan dışarı çıkmamak şartıyla, ava gitmesine müsaade edilmiştir.⁴⁹

Neticede IV. Mehmed’in bu hastalık derecesindeki av merakı saltanatının

⁴⁵ Türkal, *agt.*, s. 1042; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 485; Özcan, *age.*, s. 57.

⁴⁶ Türkal, *agt.*, s. 1043.

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 486.

⁴⁸ Türkal, *agt.*, s. 1044.

⁴⁹ Afyoncu vd, *age.*, s. 137.

da sonunu getirmiş ve tahttan indirilme gerekçesini oluşturmuştur.⁵⁰ Viyana Kuşatması ve bozgunuyla başlayan çok cepheli savaşlar, Başta Macaristan olmak üzere uğranılan büyük toprak kayıplarının getirdiği memnuniyetsizlik, fakat buna rağmen Sultan IV. Mehmed'in gittikçe vazgeçemediği av tutkusu hükümdarlığının meşruiyetini tartışılır hâle getirmiştir.⁵¹ Öyle ki asker artık Sultan IV. Mehmed'in padişahlığını istemediklerini açıktan ifade eder olmuştur. Nitekim Silahdar ordunun tavrını "...*evvelâ kullarım deyen kimdir ve şimdi zâbirde bizim pâdişâhımız yokdur .... ba'de'l-yevm sözü nâfiz hükmü câri değildir. İstanbul'a varıldıkda pâdişâhımız bellüdür...*" sözleriyle asker nezdinde artık padişahın otoritesinin kalmadığını ve meşruiyetinin açıkça sorgulanır hâle geldiğini, Sultan IV. Mehmed'in padişahlığın gerektirdiği niteliklerden uzaklaştığını, kendisinin artık hükmünün geçmeyeceğini ve taht değişikliği için niyetlerini açıktan belli ettiklerini nakleder.⁵² Benzer şekilde Defterdar Sarı Mehmed Paşa da bu konuyla ilgili olarak: "...*bu ana değin sayd ü şikâr hevesiyle kendü hazz-ı nefsi ile hevâsına tâbi' olmayup...*" şeklindeki ifadelerle geçmişin muhasebesine yer verilerek, artık ordunun nezdinde padişahın meşruluğunun kalmadığı ve geçmişte yapmaması gereken hatalar yapıldığı belirtilir.⁵³

Sultan IV. Mehmed, ava fazla düşkünlüğünden dolayı yeniçerilerin kendisine küskün olduklarını göz önünde tutarak, bunun için ileri gelen söz sahibi ocak ağalarına altınlar gönderip bu isyan hareketini hafifçe geçirmek çabası içerisine girdi. Öyle ki padişah artık saraya geçip, avcılıktan tamamen el çekerek tövbe etmiş, av tazılarını elden çıkarmış, tayinatlarını kesmiş ve yattıkları yerleri yıktırmişti. Kendi şahsı için yüz at alıkoyan padişah, geriye kalan iç oğlanı atlarından ve hizmetkâr bineklerinden bin kadar atı ucuz fiyatla at pazarında sattırdığı gibi beş yüzünü de atsız olan kapıkulu süvarisine vermiş, sarayın iç ve dış masraflarını azaltarak Harem'den beş yüz kadar cariyeyi dışarı çıkartmıştı. Padişah bütün bu hareketleriyle kapıkulu ocaklarının kendi-

⁵⁰ Uzunçarşılı, Sultan IV. Mehmed'in en buhranlı ve tehlikeli zamanlarda dahi devlet işlerini ihmal ederek av peşinde koştuğunu, Avusturya cephesinden felaketli haberler gelmesine rağmen bu alışkanlığından vazgeçmediğinden bahisle, bu müptelasından dolayı avcı lakabı verildiğini belirtir. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 2. Kısım, s. 589.

⁵¹ Özcan, *age.*, s. 65.

⁵² Türkal, *agt.*, s. 1081. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 492.

⁵³ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tablil ve Metin (1066-1116 / 1656/1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 249.

sine karşı olan öfkelerini yatıştırmak niyetindeydi. Ancak iş isten geçmişti.⁵⁴ Hâlbuki bu sırada ordu Edirne'ye gelmiş ve davalarını görmek üzere İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Sultan IV. Mehmed, tam isyan hâlinde bulunan ordunun Edirne'de kalmasını temin etmeğe çalıştıysa da buna muvaffak olamamıştır. Siyavuş Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayunla bu hareketin kendisini hal için yapıldığını belirterek, kendisinin tahttan indirileceğinin aşikâr olduğundan bahisle, kendisine ilişilmemesini, bir zarar verilmemesini ve Şehzade Mustafa'nın da yerine tahta çıkarılmasını talep etmiştir.⁵⁵ Askerin kendisini artık hükümdar olarak istemediğini anlayan Sultan IV. Mehmed, bundan sonra yapılacak şey kadere boyun eğmektir ve başka çare de yoktur görelim olaylar neyi gösterir diyerek gelişmeleri seyrine bırakmıştır.⁵⁶

Askerin mahzarları İstanbul'a ulaştıktan sonra sadaret kaymakamı Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa, devlet adamlarına, ayanlara, ulemaya ve yeniçeri ocağının ileri gelenlerine, sabah namazında Ayasofya Camii'ne gelmelerini bildirmiştir. Bunun üzerine 8 Kasım 1687'de Fazıl Mustafa Paşa'nın daha önce bildirdiği devlet adamları Ayasofya Camii'nde toplandılar. Toplantıya katılanlar arasında Kaimmakam Fâzıl Mustafa Paşa, Nişancı Vezir İsmail Paşa, Şeyhülislam Debbâğzade Mehmed Efendi, Rumeli Kadıaskeri Ebû Sa'îdzade Feyzullah Efendi, Anadolu Kadıaskeri Abdurrahim Efendizade Mehmed Efendi, İstanbul kadısı Antakî Mustafa Efendi, Nakibü'l-eşraf Feyzullah Efendi ile sair bazı ulema, sekbanbaşı ve yeniçerilerin İstanbul'da bulunan korucuları ve tekaütleri yer almıştı. Camide toplananlar Şehzade Süleyman'ın tahta çıkarılmasını kararlaştırdılar. Taht değişikliği hazırlıkları gizli tutulmuş ve engel olabilecek kimseler için de gerekli tedbirler alınmıştır.⁵⁷

Nihayet alınan tedbirler çerçevesinde Şehzade Süleyman'ın tahta çıkarılması için harekete geçilmiştir. Kapıağası Hacı İbrahim Ağa, şehzadelere karşı herhangi bir suikast yapılmaması için Sultan IV. Mehmed'in içoğlanlarını "*Feth-i şerîf okunacak, kimse dışarı çıkmasın*" diye odalarına hapsedti. Sonra hazine kethüdasını davet ederek "*Ayak divanı var tahtı hazırla*" denilerek tahtı Babüssaade Kapısı'nın önüne koydurttu. Darüssaade ağası Ali Ağa ile Silahtar

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 493; Baysun, agm., s. 555.

⁵⁵ Türkal, *agt.*, s. 1087; Baysun, agm., s. 555.

⁵⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age.*, s. 253; Afyoncu vd., *age.*, s. 139.

⁵⁷ Türkal, *agt.*, s. 1092; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age.*, s. 253; Baysun, agm., s. 555.

Moralı Hasan Ağa'yı davet edip vaziyeti anlatarak Sultan İbrahim'in ikinci şehzadesi olan Süleyman'ı kafesten alarak getirmelerini tembih eyledi.⁵⁸

Osmanlı tarihinde şehzadelerin tahta çıkma sürecinde XVII. yüzyıldan itibaren başlayan ekberiyet sistemi ve kafes usulünde Sultan İbrahim'in tahta çıkması esnasında yaşanan hadiselerle benzer şekilde olayların yaşandığı dönemin kaynakları aktarmaktadır. Nitekim Silahdar: "...Şehzâde Süleyman Han'ı mahbûs oldukları şimşirlik nâm mahalden taşra da'vet eyledi ve kendüyi izâle ider zannıyla havf idüp çıkmadı..." cümleleriyle yeni dönemin padişahının tahta çıkarken yaşadığı ölüm korkusunu belirtir. Şehzade Süleyman asker, ulema ve vezirlerin cülus töreni için kendilerini beklediklerini söyleyen Darüssaade ağası Ali Ağa'ya inanmamış ve öldürüleceğini zannederek, kırk yıldan beri her gün ölüm korkusu çekmektense, bir kere ölmeyi yeğlediğini söylemiştir.⁵⁹ Zira Sultan IV. Mehmed, erkek çocuğu olduktan sonra saltanatı ona temin için kardeşlerini ortadan kaldırmak istemişse de Turhan Sultan oğlunun bu hareketini şiddetle önlemiş olduğundan Şehzade Süleyman bu defa bir felakete uğrayacağını zannetmişti.⁶⁰

Sonuç

Sultan IV. Mehmed saltanatı Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve askerî bakımından kritik bir dönemini ihtiva etmiştir. Babası Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesiyle, çocuk yaşta padişah olan IV. Mehmed, yine bir darbe ile tahtını biraderine bırakmak durumunda kalmıştır. Gerek tahta çocuk yaşta çıkmasından dolayı döneminin olaylarına ve çevresine hâkim olamaması, gerekse saltanatı boyunca av merakı onun saltanat hayatını ciddi yönde etkisi altına almış ve tercihlerinde belirleyici olmuştur. Devlet işlerini dönemin parlak simaları olan Köprülülere bırakmış, kendisi devlet işlerinden ziyade avla ilgilenmiş ve ava tutku derecesinde bağlanmıştı. Zaman zaman kendisine yapılan ikazlara rağmen dengeyi sağlayamaması devlet ricalinin, ulemanın ve ordunun tepkisine neden olmuştur. Neticede merakın ötesinde müptelası olduğu av onun tahttan indirilmesinin temel gerekçesini oluşturmuş ve kendisinin ise "Avcı" lakabıyla anılmasına neden olmuştur.

⁵⁸ Türkal, *agt.*, s. 1093; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 495. Afyoncu vd., *age.*, s. 139.

⁵⁹ Türkal, *agt.*, s. 1093; Afyoncu vd., *age.*, s. 140.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, s. 495.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan, Demir, Uğur, Önal, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- Afyoncu, Erhan, Demir, Uğur, *Turban Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- Afyoncu, Erhan, *Mubteşem Valide Kösem Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- Aktaş, Murat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Darbeler", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.37(2017), s. 295-316.
- Alkan, Necmettin, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasi Darbelere Dönüşmesi", *Doğu Batı*, C 12/S.51 (2009-2010), s. 51-67.
- Baysun, M. Cavid, "Mehmed IV", *İA*, C 7, İstanbul 1993, s. 547-557.
- Bülbül, Zekeriya, "IV. Mehmed'in Düzenin Sağlanması İçin Halk Desteği Teminine Dair Bir Fermanı", *Osmanlı Araştırmaları*, C XI (1991), s. 105-110.
- Caferoğlu, Ahmet, "Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1972, s. 169-174.
- Çiçek, Hüseyin Güçlü, Süleyman Dikmen, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Bütçelerinin Karakteristik Özellikleri: Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi", *Sosyoekonomi*, C 28/S. 46 (2020), s. 211-241.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tablil ve Metin (1066-1116 / 1656/1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Deniz, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Darbe ve İsyanların İktisadi Açından Analizi", *International Social Sciences Studies Journal*, C 5/S.52 (2019), s. 7141-7156.
- Derin, Fahri Çetin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.
- Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye Fi Abval-i Darüssaade*, haz. Pınar Saka, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2012.

- Doğruyol, Adnan - Cahit Şanver, "Klasik ve Modern Anlamda Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi" *Sakarya İktisat Dergisi*, C 9/S. 3 (2020), s. 258-276.
- Emecen, Feridun, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2001), s. 63-76.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Eroğlu, Haldun, *Osmanlıda Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2004.
- Güven, Özbay, Hergüner, Gülten, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5 (1999), s. 32-49.
- İlgürel, Mücteba, "Kösem Sultan (ö. 1061/1651)", *DİA*, C 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 273-275.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İnbaşı, Mehmet, Hazırbulan, Tahsin, "Osmanlı Devleti'nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği/ Bâzdârânlık (Batı Anadolu Örneği)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C 7/S. 19 (2020), s. 655-677.
- İpşirli, Mehmet, "Mes'ud Efendi, Hocazade", *DİA*, C 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 345-346.
- Karaca, Filiz, "Turhan Sultan (ö. 1094/1683)", *DİA*, C 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 423-425.
- Katgı, İsmail, "Osmanlı Devleti'nde Padişahın Emriyle (Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislamlar", *History Studies*, C 5/S. 3 (2013), s. 85-115.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke II*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Askeri

- Darbeler ve Toplum”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C XX/ Özel Sayı (2020), s. 147-160.
- Kıvrım, İsmail, “17. Yüzyılda Bir Vâlîde Sultanın Günlük Hayatı Vâlîde Hadice Turhan Sultan”, *History Studies*, C 5/S. 2 (2013), s. 243-262.
- Kumrular, Özlem, *Kösem Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- Kurtaran, Uğur, “Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme” *Turkish Studies*, C 9/S. 4, (2014), Ankara, s. 759-778.
- _____, “Osmanlı’da Cülus Sırasında ve Sonrasında Yapılan Merasimler”, <http://www.beyaztarih.com>, (Erişim Tarihi: 27.11.2019).
- Na’imâ, *Târih-i, Na’imâ*, C I-IV, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Okumuş, Osman, “Osmanlı Tarihinde Katledilen Şeyhülislamlar”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C5/S. 1 (2013), s. 387-396.
- Onaran, Burak, *Padişahı Devirmek Osmanlı İslahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Oral, Ertuğrul, *Mehmed Halife, Tarih-i Gilmani*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Özaydın, Abdülkerim, “Av”, *DİA*, C 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 101-104.
- Özbil, Alev, “Üç Yabancıdan Kaleminden Avcı Mehmed ve Av”, *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, C 1/S. 1 (2009), s. 33-41.
- Özcan, Abdülkadir, “Boynueğri Mehmed Paşa”, *DİA*, C 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 316-317.
- _____, “Mehmed IV”, *DİA*, C 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 414-418.
- _____, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-III - IV. Mehmed’den III. Osman’a (1648-1757)*, İSAM Yayınları, Ankara 2017.
- Özvar, Erol, “Tarihuncu Ahmed Paşa”, *DİA*, C 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 20-22.

- Solakzade Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, II, Haz. Vahit Çabuk, Ankara 1989.
- Şimşirgil, Ahmet, *Kayı- İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Thys-Şenocak, Lucienne, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.
- Türkal, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106 / 1654-7 Şubat 1695), Tablil ve Metin*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Türkmen, Mehmet, Buyar, Cengiz, "Osmanlı Devleti'nde Atlı Avcılıktan Bir Kesit", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C12/S.66 (2019), s. 427-432.
- Türkmen, Mustafa Nuri, *Osmanlı'da Av Kültürü*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C III, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, CIII, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Yarç, Güler, "Osmanlıda Avcılık Yasaları", *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, C1/S.1 (2009), s. 123-152.
- Yiner, Abdulnasır, "Sultan Abdülaziz'e Darbe ve Meçhul Ölüm", *Turkish Studies*, C 12/S. 16 (2017), s. 531-544.
- Yücel, Abubekir Siddık, "IV. Mehmed Dönemi İsyânlarına Genel Bir Bakış", *International Social Sciences Studies Journal*, C 5/S.29(2019), s. 247-271.